

Şeytanî Güç Sembolü Tâğut ve İfade Ettikleri

Taghut Which is a Symbol of Satanic Power and its Expressions

Mustafa CORA^a

^aTemel İslâm Bilimleri Bölümü,
Mehmet Akif Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Burdur, TÜRKİYE

Received: 03.04.2017

Received in revised form: 30.10.2017

Accepted: 31.10.2017

Available online: 21.11.2018

Correspondence:

Mustafa CORA
Mehmet Akif Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Burdur,
TÜRKİYE/TURKEY
mustafa_cora@hotmail.com

ÖZ Tâğut, yapısı gereği Allah'ı ve dinini hatta kendi gücünden başkasını tanımayan, her zaman kendi kendini yeterli/müstağni gören, azgın ve zâlim bir kimliktir. Kur'an'a göre ona ait ahvâlin en başta gelen nedenleri; nefse ittiba etmek, onun esaretine girmek, kendini müstağni görmek, sahip olunan dünyevî varlık, güç ve imkânları kendine dayanak yapmaktır. Onda bulunan özelliklerin bir kısmını veya tamamını müştereken bulunduran her şey; varlık, güç veya insan onunla aynı kategoriye girer. Nitekim ona atıfla Firavun, Âd gibi hak karşıtı zâlim ve zorba şahsiyetler, kavimler, varlıklar Kur'an'da örnek kabilinden yer almakta ve ilgili kıssalar anlatılmaktadır. Her toplumda, insanlığın geçmişinden günümüze dek gelen ve böylesi vasıflarla nitelenen tâğut gibi örnekleri ve ibretlikleri görmek her daim mümkündür. Bu nedenle o, kemiyet bakımından belli rakamlarla ifade edilemez. Ona ve onun anlayışına, fiiliyatına karşı koymak, her şeyden önce fitrata uygun vahiy kültürünü dikkate almak, emirlerine ittiba etmek, nefsi terbiye etmek ve bunlara katkısı olacak ortamı oluşturmakla mümkün olur. Bütün bunlar çerçevesinde tâğutî anlayışı, ondan ne anlaşıldığını, onun şahsında sembolleşmiş birtakım kötü vasıfları, onun sergilediği kişiliği ve durumları sembolize eden böyle bir varlığı ve ona nasıl karşı konulabileceğini hatta bunlara götüren anlayışları ve nedenleri Kur'an merkezli, delilleriyle, zaman zaman da mukayeseler ve eleştirilerle ortaya koyup izzah etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Tâğut; cibt; tuğyân; Firavun; azgınlık; helâk olma

ABSTRACT Taghut by its very nature is a fierce and tyrannical entity which doesn't accept Allah and His religion or even anything other than its own strength, and regards itself as self- sufficient/self-righteous. According to Qur'an, primary reasons of the existence of the state of Taghut are to yield to flesh, to be taken in its captivity, to see himself as self-righteous, to rely on earthly existence, power and opportunities of this material world. Anything that involves all or some of these features, -entity, power or human being- falls into the same category with it. Indeed, there are various examples of Taghut in Qur'an; cruel and tyrannical figures such as Pharaoh and Âd, tribes and beings are included the significant tales of Qur'an. In every society, starting from the ancient times, it has always been possible to see the examples of this entity and figures which are characterized by such qualities. For this reason, it is impossible to determine the exact number of such beings. It is stand against it by taking the revelation culture into consideration at each step in life, by obeying the rules set by Qur'an, by educating nafs -soul- and creating an environment that contributes to these significant, positive processes. Within the framework of these issues, our aim is to put forward and explain the understanding of taghut, what it is understood from it, some evil qualities symbolized by it, such being/personality/persons that symbolize its characteristics and conditions in a Qur'an oriented viewpoint; the ways to resist it, understandings and reasons that lead individuals towards such an entity are the other issues that will be analyzed in the article through making analysis, comparisons and interpretations on the basis of Qur'anic view.

İnsan yaşamında ortaya çıkan olumsuzluklardan kötünün dinî bağlamda ifade edilmesinde ve örneklendirilmesinde zaman zaman ya tâğuttan söz edilmekte ya da istenileni ifade etmek için bu kavram kullanılmaktadır. Bundan dolayı her kötü/sevilmeyen kişi, şey veya güç için bazen tâğüt ismi kullanılmaktadır.

Kur'ân'da yer alan bu kavramın ilginç anlamlar, anlayışlar ve davranışlar ifade etmesi, bizi, onu derli toplu ortaya koymaya sevk etmiştir. Nitekim onun birey, sosyal hayat ve toplum düzenindeki öneminden dolayı Kur'ân onun üzerinde özenle durmuştur.

Bu, kendisine özgü vasıflara/davranışlara sahip bir varlığı, soyut ve somut boyutu dile getiren ve üstlendiği göreve göre şeytanî güçleri anlatan önemli Kur'ânî bir kavramdır. Bu bağlamda tâğüt, nitelikleri ve mefhumu kapsamına giren, özellikle hak karşıtlığını ifade eden; tüm olumsuzlukların kendisi ile tasvir edildiği temsili ve ibretlik bir kişilik olarak karşımıza çıkar.

Tâğütün kimliğini araştırarak şahsında tasvir edilen kişiliği; birtakım kötü vasıfları, tasarrufları, bunlara sevk eden nedenleri ve kaynakları ortaya koymada bu kavramın mefhumu içine girebilecek her türlü anlayışı, tutumu ve bunları temsil eden kişiliği ortaya koyacağız.

Tâğütün âyetlerde şeytan, bâtl davalar, Allah'tan gayri ibadet edilenler/putlar¹ veya Ka'b b. el-Eşref² gibi karşılıkları/anlamları taşıdığı görülür. Elbette bunların yer aldığı bağlamda kelimenin ifade ettiklerini ve yapısını iyice tahlil ederek açıklığa kavuşturmak gerekmektedir.

Kur'ân'da, sekiz ayrı yerde zikredilen ve isyanda, itaatsizlikte sınırı aşmak, azmak, taşmak ve sapmak gibi sözlük anlamlarını yüklenen bu kavramı, türevlerini, anlamlarını, tuğyân kelimesi ile ilgisini, onun ifade ettiklerini Kur'ân merkezli ve ilgili kaynaklarından araştırarak sonuçlarıyla birlikte ortaya koyma gayreti içinde olduk.

Böylece tâğütün, tâğüt kaynaklı ortaya çıkan kötülüklerin insanı nereye sürüklediği anlaşılabilir olacaktır. Bu bağlamda şu sorulara cevap aranmıştır: Tâğüt nedir, nevideri nelerdir, kimler tâğuttur, nelere tâğüt denilmektedir, konuyla ilgisinden dolayı *cibt* nedir, tâğütla ilgisi var mıdır, Allah'tan başka her ibadet edilen tâğüt olur mu, ondan sakınmak, onu inkâr etmek ve Allah'a iman etmek nasıl olur?

Yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı, hak yoldan çeviren, hatta kimilerince yaratılmışlığın fevkinde kabul edilen bir varlık manasında Kur'ânî bir terim olan tâğüt mefhumunun açıklanmasının örnek değerler kabilinden yararlı bir çalışma ve ilgili literatür için bir kazanım olacağı umudunu taşımaktayız.

KELİME VE TERİM ANLAMI OLARAK TÂĞÜT

Mefhumu ve üstlendiği rol itibarıyla konunun ana temasını oluşturan bu kelimenin önce anlam ve tanımlarını ortaya koymamız gerekiyor.

SÖZLÜK ANLAMI

Tâğüt, ط غ و / ی kök harflerinden türeyen طُغُوًّا - طُغُوًّا - طُغُوًّا - يَطُغُو - طُغَا - يَطُغُو şeklinde bir kelimedir.

Sözlükte isyanda, itaatsizlikte haddi aşmak,⁴ âsi,⁵ denizin coşması manalarına gelir. Örneğin طغا السيل : Sel yükselip çok su getirdi.⁶ Bu kökten isim olarak طغوى : azgınlık, sapmak anlamına gelir.⁷

¹ Bkz. Bakara 2/256, 257; Mâide 5/60; Nisâ 4/51,60,76; Nahl, 16/36; Zümer, 39/17 vd.

² Bkz. et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö.310), *Câmiu'l-Beyân*, (nşr.: Sıdkı Cemil el-Attâr), Beyrut, 1415, c. 5, s. 79.

³ Bkz. el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (ö.370/980), *Tezhibu'l-Lügâ*, (thk., Dr. Reşid Abdurahmân el-Ubeydî), Kahire 1975, c. 8, s. 167,169; İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn b. Muhammed, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut 1290, "t-ğ-v", "t-ğ-y" mad.

⁴ *el-Müfredât*, s. 304.

⁵ Mir, Mustansır, *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul 1996, s.189.

⁶ Bkz. *Tezhibu'l-Lügâ*, c. 8, 167, 169; *Lisânu'l-'Arab*, "t-ğ-v", "t-ğ-y" mad.

Elif-i maksûreli طَفَى - طَغَى - طَغَى - طَغَى fiili de haddi aştı, azdı, çok azgınlık gösterdi anlamlarını taşır. Örneğin bunun mâzisi, طَغَى الماء : Su taşıtı, çoğaldı; طَغَى البحر : Deniz coştı; طَغَى الموج : Dalga coştı, kabardı, طَغَى الدَّم : Mizaçta kan galebe etti gibi taşımakta olduğu benzer/eş anlamların biraz önce zikri geçen fiille de ifade edildiği anlaşılıyor.⁸ Zaten her ikisi de aynı kökten gelmektedir.

Sülâsinin dışındaki bablardan mesela *İfâ'l* ve *tefîl* bablarından اَطَعَى ve طَغَى da itaatsizlikte sınırı aşmaya, taşkınlığa sevk etti; *tefîl* babından isyana zorladı, birini zâlim, âsi yaptı şeklinde anlamları ifade eder.⁹

Tâğüt kelimesinin vezni hakkında da değişik görüşler vardır.¹⁰ Yukarıdaki fiillerle aynı kök harflerinden gelen ve değişik sigaları bulunan طَاغُوت'un çoğulu طَوَاعِيَت - طَوَاعٍ şeklinde olup azgın, sapkın, şeytan, kâhin, sihirbaz, put, puthâne, her sapıklığın başı, Allah'tan başka tapınılan her şey gibi anlamlar taşır.¹¹ Ayrıca *ism-i fâil* olarak طَاغِيَة , طَوَاعٍ : Cebbâr ve anîd kişi; kibirli ve ahmak kişi, Rum kralları, yıldırım, çok azgın, çok zâlim gibi anlamlar da yüklenir. Bu bağlamda الطَاغَى çoğulu طَاغُوت - طُغَاة : Zâlim, azgın gibi anlamları da içerdiği görülür.¹²

Konumuzu teşkil eden ve aynı kökten gelen ve farklı sığılarıyla, değişik çekimleriyle birden fazla anlam taşıyan *et-tâğût* (الطاغوت) kelimesi¹³ içeriğinde hemen hemen bütün bu anlamları barındıran bir kavramdır.

TERİM ANLAMI

Tâğütun ne olduğu, onunla neyin kastedildiği hususunda farklı ve pek çok şey söylenmekle birlikte¹⁴ onun kimliğine, ne tür bir anlayışı, tavrı, varlıkları ifade veya temsil ettiğine dair araştırmalar yapılmış ve çeşitli düşünceler ileri sürülmüştür. Aşağıda tâğütun kelime veya ıstılâhî bir kavram olarak manası hakkında yapılan birçok açıklama bunu göstermektedir.

Bu kavram hakkında ileri sürülen ve özellikle İslâmî literatürde/dilde yer alan görüşleri, açıklamaları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1-Şeytan veya şeytanın yoludur, bâtil davadır.¹⁵ Bu ismin şeytan için de kullanıldığını görüyoruz.¹⁶ Onun hakkında sözü edilen tapınma/ibadet şeytana, puta vb. de olabilir.¹⁷ Bu anlamda hakkı tanımayan azgın, sapkın, mütekebbir herkese ve güce *tâğüt* denilmiştir. Nitekim *tâğüt*'ün cinlerin *mârid* (alabildiğine inatçı/her türlü hayırdan âri ve uzak) olanları olduğu da söylenmiştir.¹⁸

2-Kendisine tapılandır/putlardır.¹⁹ Sahih bir hadiste de put/putlar olarak isimlendirilmiştir.²⁰ Bununla birlikte *tâğüt* (ve *cibtin*) Yahudilerin ileri gelenlerinden bazıları veya müşrik Kureyşlilerin gönlü-

⁷ *el-Müfredât*, s. 304.

⁸ Bkz. *Tezhîbu'l-Lüğâ, Lisânu'l-'Arab*, "t-ğ-v", "t-ğ-y" mad.; el-İsfahânî, er-Râğıb (ö. 502), *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân* (thk. ve dabt: Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz., s. 304.

⁹ Bkz. *el-Müfredât*, s. 304; ayrıca bkz. *Lisânu'l-'Arab, 'Umdetu'l-Huffâz*, "t-ğ-y" maddesi.

¹⁰ Bkz. *el-Müfredât*, s. 305.

¹¹ Bkz. *Tezhîbu'l-Lüğâ*, c. 8, s. 167-169.

¹² Bunlarla birlikte الطَغَى de, dağın sarp yeri, yalçın kaya, nezbe, miktar gibi anlamlara gelir. Bkz. ez-Zebidî, Muhibbuddîn Ebu'l-Feyz es-Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî el-Vâsıtî, *Tâcu'l-'Arûs*, Mısır 1888, "t-ğ-y"; *Tezhîbu'l-Lüğâ*, c. 8, ss. 167-169.

¹³ Tâğüt, *tuğyân/tuğvân* kökünden türemiştir. Kutub, Seyyid, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, (çev.: M. Emin Saraç, Bekir Karlığa, İ. Hakkı Şengüler), İstanbul 1971, c. 1, s. 292.

¹⁴ Bkz. *ed-Düerü's-Seniyye fi'l-Fetavâ Necdiyye*, (thk.: Abdurrahmân bin Muhammed bin Kâsım), ysz., 1417, c. 10, s. 503.

¹⁵ *Lisânu'l-'Arab*, "t-ğ-v", "t-ğ-y" maddeleri.

¹⁶ Bkz. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, s. 142-143.

¹⁷ Bkz. et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (ö.310), *Câmi'u'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kur'ân* (Tefsîru't-Taberî), Kahire 1422, c. 21, s. 3.

¹⁸ Bkz. *el-Müfredât*, s. 305.

¹⁹ Bkz. Mukâtil bin Süleymân, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (el-Hey'etü'l-Mısıryeti'l-Âmme li'l-Kitab), Kahire 1414/1994, s. 142-143.

²⁰ Bkz. Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh (ö. 256/870) *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru Tavkî'n-Necât, Beyrut 1402, "Eymân", 4-6; Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Neyşâbüri (ö. 261/ 875), *Sahîhu Müslim* (muh.: Muhammed Fuâd Abdalbâki, Dâru lhyâi't- Turâsi'l-'Arabî), Beyrut tsz., "Eymân", 6.

nü almak, Müslümanlara karşı bir ve tek güç olmak için kendilerine secde etmeye râzı olunan iki *putu* ifade ettiği/onların simgesi olduğu da rivayet olunmuştur. Nitekim o, tapınılan/ibadet edilen insan olabileceği gibi put vb. de olabiliyor.²¹ Hatta bunun koruyucuları veya bakıcıları olduğu da söylenmiştir.²² Bir hadiste yer alan *tâğutlar* ifadesi aynı hadisin değişik varyantlarında câhiliye dönemi putlarından *Lât* ve *Uzzâ* olarak tefsir edilmiştir.²³ Bu bağlamda *tâğut* kelimesinin Güneş, ağaç, taş gibi cisimleri de kapsadığı anlaşılmaktadır. Zira Allah'tan başka ibadet edilen her şey *tâğut* sayılabiliyor. Öyle ki *İbn Cerîr et-Taberî*'nin de *tâğutun* karşılığı olarak söylediklerinden biri kendisine ibadet edilen puttur.²⁴

3-Gâibi bildiğini iddia eden/kâhindir, sihir yapandır.²⁵ *Tâğut*'un, Allah'tan başkasının bilemeyeceği şeyleri bildiğini ileri süren kimse yani kâhin²⁶, sâhir vb. olduğu söylendiği gibi doğru olmamakla birlikte, İsrailoğullarının Hz. İsa (a.s.)'nın getirdiği açık delilleri veya yaptıklarını anlayamadıklarından dolayı onun bazı mucizelerini tersinden çarpıtarak bu sihirdir, demiş olmaları da bu anlama gelmektedir.²⁷

4-Allah ve Resûlü (s.a.s)'nün hükmüne zıt olan Câhiliye hükümleri ve onlarla hükmeden, onları güzel gösteren, bâtıla çağıran ve dalâlet içinde olan her önderdir; Allah ve Resûlü'nün hükmüne, iradesine muhâlif olan her şeydir. Mesela O'nun hükmüne muhalefet edilmesi tuğyân olduğu gibi esasen emretmenin kendisine mahsus olduğu ve bütün işlerin kendisine döneceği O hüküm sahibinin hükmüne karşı çıkmak/düşmanlık etmek de *tâğutun* işidir.²⁸

5-Allah'a karşı her çeşit taşkınlığı yapan; O'ndan başkasına tapınandır.²⁹ Kendi rızası ile veya rızası olmaksızın (Allah'ın dışında) her tapılandır/ibadet edilendir.³⁰ Bu gönüllü veya cebren yapılan itaat/ibadet insan veya başka herhangi bir şey için de olabilir. *Taberî* de bunun doğru olduğu kanaatinde dir.³¹ Ancak yukarıda bahsettiğimiz gibi insanları kendine ibadete çağırmayan veya çağırmayan ama kendilerine ibadet edilen putların veya Hz. İsa'nın kendisine tapılmasına gönüllü ve râzı olduğundan asla bahsedilemez. Örneğin tuğyankâr ve şirke razı olmayan, ama Hıristiyanlarca Hz. İsa'nın, Yahudilerce Hz. *Üzeyir*(a.s.)'in Allah'la beraber ulûhiyete ortak edilmeleri bu şekliyle asla *tâğutun* tanımı içine giremez.³² Ama kulu, Allah'a ibadetten, dini ve itaati O'na ve Resûlü'ne hâlis kılmaktan çeviren/saptıran (Allah'tan başkasına ibadete çağıran/götüren) her varlık bu kategoriye dâhildir.³³ Selefin sözlerinden de kısaca böyle anlaşılmaktadır. Bunlar cinlerden şeytan, insten insan veya şeytanî insan olarak anlaşılmakla birlikte maddî ve bu işe araç olan ağaçlardan, taşlardan ve diğer başka şeylerden de olabilir.³⁴

²¹ Bkz. *Câmi'u'l-Beyân*, c. 5, s. 79; c. 21, s. 3; Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul 1418/1997; *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1995, c. 4, s. 2249; c. 2, s. 633.

²² Bkz. *Lisânü'l-Arab*, "t-ğ-v", "t-ğ-y"; *Tâcu'l-Arûs* "t-ğ-y" maddeleri.

²³ Bkz. Buhârî, "Eymân", 4-6; Müslim, "Eymân", 6.

²⁴ Bkz. *Câmi'u'l-Beyân*, c. 2, s. 3.

²⁵ el-*Müfredât*, s. 304; *Lisânü'l-Arab*, "t-ğ-v", "t-ğ-y"; *Tezhîbu'l-Lüğa*, c. 8, s. 167, 169.

²⁶ Bkz. Buhârî, *Tefsir* 10.

²⁷ Bkz. Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (sad.: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), İstanbul 1992, c. 2, s. s. 870.

²⁸ Bkz. *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 2, s. 869; *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, c. 4, s. 2249.

²⁹ Bkz. *Câmi'u'l-Beyân*, c. 21, s. 3.

³⁰ Bkz. Aynı yer.

³¹ *Câmi'u'l-Beyân*, c. 21, s. 3.

³² Bkz. *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 2, s. 870.

³³ Bkz. *Câmi'u'l-Beyân*, c. 21, s. 3; İbn Süleyman et-Temîmî, Abdurrahmân b. Hasan b. Muhammed b. Abdulvehhâb (ö.1285), *Fethu'l-Mecîd Şerhu Kitâbi't-Tevhîd* (thk.: Muhammed Hâmid el-Fakî, Matbaatu's-Sünne), Mısır 1377/1957, s. 282 (Dipnot: 1).

³⁴ Bkz. *Câmi'u'l-Beyân*, c. 21, s. 3; *Fethu'l-Mecîd Şerhu Kitâbi't-Tevhîd*, s. 282 (Dipnot: 1).

6-Tâğuta nispet edilen veya bu ismin kendisi hakkında kullanıldığı kişi/kişilerdir.³⁵ Örneğin Yahudi âlimi *Ka'b b. Eşref* Mekke'ye gelmiş ve müşrikleri intikam almak için *Bedir*'de ölenlere karşılık Müslümanların aleyhine kışkırtmış, onları birlikte mücadeleye çağırılmış, kendisine sorulan soru üzerine, müşriklerin dininin hak ve kendilerinin doğru yolda olduklarını söylemiş, böylece şirki tevhîdden üstün tutmuştur.³⁶ İşte *Ka'b b. Eşref* ve onun gibi ehl-i kitaptan olan ve çekememezlikleri yüzünden aynı inanç ve düşüncedeki yahudiler için *tâğut* ve bununla yakın anlamlı olan *cibt* kelimesinin kullanıldığı da ifade edilmiştir. Onların tutumları ve gerçeği benimsememeleri yüzünden cebbâra ve şeytan(tâğut)a uydukları anlaşılmaktadır. Nitekim yahudi âlimleri ilimden nasiplenmiş olmalarına rağmen inkârcıların inananlardan daha iyi olduğunu söylemişlerdir. Bu malûmattan da anlaşılacağı üzere bu işin muhatapları Yahudi âlimi *Ka'b b. Eşref* ve Kureyş müşrikleri vb. olmalıdır.³⁷

7- Kötülüğü emreden nefistir. *İmâm Mâverdi* aşırı ve her daim kötülüğü emredici olan nefsi de tâğutun karşılığı/tanımları arasına ilâve etmiştir.³⁸

8-Allah'ın şeriatının dışında her hükümdür/yasadır.³⁹ İlgili âyetlerin anlamlarından hareketle yapılan bu tür çıkarımların veya çağdaş yorumların varlığına da şahit oluyoruz.⁴⁰

Bununla birlikte, yukarıda tâğutun açıklanmasında geçen ve meselâ şeytan, sâhir, kâhin, insin ve cinnin mütemerridleri vb. şeklinde tefsir edilen veya Allah'ın dışında ve ona karşı ma'bud edinilen *Firavun*, *Nemrud*, *Esnâm* gibilere bu anlamda müteaddit rivâyetlerde ve açıklamalarda rastlanılmaktadır. Ancak bunlar onun için birer misâl kabilinden olup tâğut bunlardan her birine münhasır da olabilmektedir.⁴¹

Yukarıda görüleceği üzere tâğutun ne olduğu ihtilâflıdır,⁴² birden çok anlamlıdır. Bununla birlikte tâğut kavramının yukarıda işaret edilen kişi veya varlıklar için söylenmesi mümkündür. Ancak bunun her kötü olan, özellikle olumsuz sıfatlarla öne çıkan, her bir şey hakkında söylenebilmesi için o varlığın kendisi, yaptıkları veya nitelikleri açısından bir şekilde hak ve hakikat karşıtlığının, tevhîdi zedeleyici yönünün olması gerekir.⁴³

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere, haddi aşan ve azgın demek olan tâğut, hakka, hakikata ve imana karşı gelen, Allah'ın kulları için çizdiği nizamı ve sınırları aşan veya kendisi ile aşılacak her şeyi ifade eder. Bu durumda, Allah'tan başkasına ibadete çağırarak veya O'ndan başka taat/ibadet edilen ve hak yoldan ayıran her bir varlık, put, şeytan, kâhin ve sihirbaz gibi varlıklar da bu kapsama dâhildir.⁴⁴

³⁵ Bkz. Camiu'l-Beyan, c. 5, s. 79; el-Eşbah ve'n-Nezâir, s. 142-143; ayrıca bkz. Metin Yurdagur, "Cibt", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c. 7, 520.

³⁶ Bkz. *Camiu'l-Beyân*, c. 5, s. 79.

³⁷ Daha geniş bilgi için bkz. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 142,143; ayrıca bkz. Metin Yurdagur, "Cibt", c. 7, s. 520.

³⁸ Bkz. el-Mâverdi, Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 1058), *en-Nuket ve'l-Uyûn* (Tefsiri'l-Mâverdi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, c. 1, s. 327; ayrıca bkz. *Camiu'l-Beyân*, c. 21, s. 3; *Fethu'l-Mecid*, 282 (Dipnot: 1).

³⁹ es-Sa'dî, Abdurrahmân b. Nâsir (ö.1376/1954), *Teysiru'l-Kerimi'r-Rahmân fi Tefsiri'l-Kelâmi'l-Mennân*, Beyrut 2000, c. 1, s. 363.

⁴⁰ Bkz. Momen, Moojan, "Tâghüt", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*, (ed.: J. L. Esposito), New York 1995, c. 4, s. 176.

⁴¹ Bkz. *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 2, s. 869-870.

⁴² *Te'vâlâtu'l-Kur'an*, c. 2, s. 160. Bununla birlikte yukarıdakileri de kapsayacak ve daha genelleyici olacak şekilde bir tasnif yapılabilir. Bunların başlıcaları şöyledir: 1-Allah'tan başkasına ibadete çağırarak şeytandır (Bkz. *A'raf* 7/59; *Yâsin* 36/60.), 2-Allah'ın hükümlerini gayrıyla değiştiren zâlim yöneticidir (Bkz. *Nisâ* 4/60.), 3-Allah'ın indirdiklerinden başkasıyla hükmedendir, (Bkz. *Mâide* 5/44.), 4-Allah'tan başka gaybı bildiğini iddia edendir (Bkz. *Enâm* 6/59; *Zümer* 39/46; *Cin* 72/26, 27.), 5-Allah'tan başkasına kendi rızası ile ibâdet eden veya kendi rızası ile Allah'tan başka kendisine ibâdet edilendir. (Bkz. *Enbiyâ* 21/29; *Bakara* 2/256.) Tâğut kavramının bunların hepsini ifade edecek şekilde genel olması nedeniyle Allah'tan başka/Allah ve Resulüne itâat dışında ibâdet edilen; *ma'bûd*, *metbû*, *mutâ* olan ne olursa olsun her hâlükârda kendisi veya kendisi ile sınırnı aştığı ve her şer olanın tâğut olduğu ifade edilebilir. Bu anlamda, tâğutlar pek çok olsa da, sayı ve keyfiyetleri şöyle veya böyle olsa da hepsi bu kapsama girer. Selef de o, kulu Allah'a ibâdetten, dîni ve itaati yalnızca Allah'a ve Rasûlü'ne has kılmaktan çeviren ve alıkoyan her şeydir, demiştir. Bkz. *Fethu'l-Mecid*, s. 282 (Dipnot: 1)

⁴³ Bkz. *Bakara* 2/ 256, 257; *Nisâ* 4/51, 60, 76; *Mâide* 5/60; *Nahl* 16/36; *Zümer* 39/17. Bu âyetlerden çıkarılan ve yukarıda zikredilen izahlar için bkz. *Konularına Göre Kur'an*, s. 319.

⁴⁴ Bkz. el-Müfredât, s. 305; *Lisânü'l-Arab*, "t-ğ-v", "t-ğ-y" maddeleri; *Te'vâlâtu'l-Kur'an*, c. 2, s. 160.

Bütün bunları dikkate alarak şöyle bir tarif yapmak mümkündür: “*Tâğüt*, asla bir mabud değeri olmayan, Allah’tan başkasına ibadet eden/edilen, insanı Allah’tan ve ona giden yoldan uzaklaştıran, onun buyruklarının değil, kendi dayatmalarının yapılmasını isteyen (veya buna araç olan) bütün şeytanî güçlere” denilmiştir.⁴⁵

Tâğüt ile ilgi olması bakımından tuğyân kavramına kısaca değinmek faydalı olacaktır.

TÂĞÜT BAĞLAMINDA TUĞYÂN KELİMESİ

Tuğyân/tuğvân طُغْيَان/طُغْوَان⁴⁶ sözlükte taşkınlık etmek, azgınlık göstermek, zulmetmek, zulümde ve küfürde haddi aşmak ve çok ileri gitmek, sapkınlık yapmak, isyan etmek⁴⁷, istikametten sapmak gibi anlamlara gelir. Bu kelime yapısal olarak tâğütla aynı köktendir.⁴⁸ Tâğütun fiil ve davranışlarını ifade eden bu kavram, türevleriyle birlikte Kur’ân’da otuz bir⁴⁹ âyette geçer.

Tuğyânla hem geçmiş toplumların karakterlerinden hem de onları helâke götüren sebeplerden bahsedilir; onların tuğyân ve felâketine dikkat çekilir.⁵⁰ Bunlardan beş yerde *Firavun*’un azgınlığına atıf yapılır.⁵¹ *Nûh* kavminin inkârı, *Lût* kavminin azgınlığı, *Semûd* kavminin zevk ve sefa içinde olmasına rağmen nankörlüğü, zulmü, azması gibi durumlar tuğyân diye nitelenir.⁵²

Dört yerde de tuğyân ile küfrün birbirlerinin tamamlayıcısı olduğu şeklinde görülür.⁵³ İşte bunlara bulaşmış milletlerin, yöneticisiyle, toplumuyla, tuğyâna bulaşmış tâğütla iç içe ve onun dostları olarak yaşadıkları müşahede edilir.

Yukarıda ifade edilen tâğüt, anlayışı ve davranışı bağlamında, itaat edilen, tapınılan, hak yoldan saptıran bir varlık olarak fiilleri⁵⁴ de bu kapsamda mütaala edilmiştir.⁵⁵ Başka bir ifade ile onun bu hareketleri tuğyândan ibaret davranışlar olarak sergilenir.

Temelinde istigna ve kibir bulunan tuğyânı, kavram olarak isyan ve günâhta sınır tanımayacak ölçüde ileri gitmek, haddi ve ölçüyü aşmak, nefsin peşinden sürüklenmek ve gitmek, olarak tanımlayabiliriz.

Bu tuğyân ahvâli ve nitelemeleri tâğütî tuğyân hâlidir. Böyle ahvâl ile muttasıf insanlar da Kur’ân diliyle tâğîdir. O halde tâğî olan tâğüt bu gibi tuğyânı yaşayan, yaşatan kişi veya güç olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte ahvâli böyle olan tâğüta uyulunca ve itaat edilince onun doğası gereği hem kendi tuğyânı artar hem de nerede olursa olsun kişinin tuğyânını artırır.

Tuğyânın ileri derecesi ve zirvesi de vardır. O da insanın nefsini ilâhlaştırması, kendini ilâh olarak hatta her şeyin üstünde görmesidir. Bu açıklamalarla birlikte konunun daha esaslı ve gerçekçi bir zemine oturtulabilmesi için meseleye hadisler bağlamında da kısaca değinmek yerinde olacaktır.

⁴⁵ Bkz. Kandemir, Mehmet Yaşar, Halit Zevalısız, Ümit Şimşek, *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, İstanbul 2013, c. 1, s. 143.

⁴⁶ el-*Müfredât*, s. 304; *Lisânü’l-Arab*, “t-ğ-v”, “t-ğ-y” mad’leri. Ayrıca bkz. *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, c. 1, s. 292. Aslında, bir başka ifade ile tâğüt, tuğyândan mübâlağa sigası ile bir ismi cinstir. *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. 2, s. 869; *Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, c. 4, s. 2249.

⁴⁷ Ayrıca su taşmak, çoğalmak, deniz coşmak, mizaçta kan galebe etmek vb. anlamları taşır. Bkz. *Lisânü’l-Arab*, “t-ğ-v”, “t-ğ-y”; *Tâcu’l-Arûs*, “t-ğ-y” madde-leri.

⁴⁸ Bkz. Okuyan, Mehmet, *Kur’ân-ı Kerîm Sözlüğü*, İstanbul 2015, s. 528. Tuğyan aynı zamanda isim ve sıfattır. Bkz. İbn Teymiyye, Takiyuddîn Ahmed (ö. 728) *Mecmû’ü’l-Fetâva*, 1416/1995, c. 28, 200.

⁴⁹ Bakara 2/15; En’âm 6/110; Mâide 5/64, 68; A’raf 7/186; Hûd 11/112; Yûnus 10/11; Mü’minûn 23/75; İsrâ, 17/60; Kehf 18/80; Tâhâ 20/24, 43, 45, 81; Sâffât 37/30; Sâd 38/55; Kâf 50/27; Zâriyât 51/53 vd. Bkz. *el-Mu’cemu’l-Mufehres*, “t-ğ-y” mad.

⁵⁰ İsmail Karagöz vdğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2010, s. 664.

⁵¹ Bkz. *el-Mu’cemu’l-Mufehres*, *el-Müfredât*, “t-ğ-y” mad.

⁵² Bkz. Şu’arâ 26/128-130; Nâziâ’t 79/37-39 vd.

⁵³ Bu âyetler için bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-Mufehres li-El-fâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Kahire 1939; *el-Müfredât*, “t-ğ-y” mad.

⁵⁴ Nitekim ilgili yerde de belirtildiği üzere tâğüt, aşım derecede azgın ve mütecâviz gibi anlamlara da gelir. *el-Müfredât*, s. 304-305.

⁵⁵ Bkz. *el-Müfredât*, s. 304-305.

HADİSLERDE TÂĞÜT KAVRAMI

Bu kavram, Tirmizî'nin *es-Sünen*'i hariç Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ve *Kütüb'i Sitte*'deki rivâyetlerde geçer.⁵⁶

Bu hadislerin birinde tâğütlara yemin edilmesinin yasaklandığı görülür. Bunun başka varyantlarında ise tâğütun/tâğütlerin câhiliye dönemi putlarından *Lât* ve *Uzzâ* olarak açıklandığı zikredilir. Hadislerde tâğüt, umumiyetle Kur'an'daki kullanımıyla aynı manada hak din ve hak olan mabud hâricindeki bâtlı inançlar, putlar ve şer odaklar/kaynaklar şeklinde dile getirilir.⁵⁷ Bu durum Kur'an'dan anlaşılan ve buna göre ortaya konulan manaları ve izahları pekiştirir mâhiyettir.

İlgili hadisler bağlamında tâğütü belirleyici şöyle bir tanım yapmamız mümkündür: Tâğüt, hak karşıtlığı, inkâr, taşkınlık, zulüm, kötülük gibi özelliklerle muttasıf ama isteyerek veya istemeyerek kendisine itaat/ibadet edilen veya bu anlamda araç olan, dolayısıyla bu çerçevede ilgili fiilî veya manevî her tür etkinliği içeren her şeydir.

Buraya kadar tâğüt ve tuğyân kelimesinin sözlük ve ıstılâhî mânaları, tâğütla ilgili yapılan bazı açıklamaları ve bazı hadislerde tâğüt hakkında söz edilmesine temas ettik. Bu ön literatür bilgisinden sonra şimdi özellikle esas kaynağımız ve dayanağımız olan Kur'an perspektifinden konuyu ele almaya ve değerlendirmeye çalışacağız.

KUR'ÂN'DA TÂĞÜT KAVRAMI

Kur'an'da imanın kabul edilmesi için tâğütun reddedilmesi şartının istenmesi göstermektedir ki o, önemli Kur'anî kavramlardan biridir. Bu, bize Kur'an'da sekiz yerde geçen tâğütun tutum ve fiillerini esaslı anlamak için önce onun mâhiyetinin iyice tanınmasının ve anlaşılmasının gerekliliğini de gösterir.

Âyetlerde Geçen Anlamlar: et-Tâğût الطاغوت⁵⁸ müfessirlerin yorumlarına göre şu anlamlarda kullanılır: Şeytan⁵⁹, tâğüt⁶⁰, bâtlı (tanrı), şeytan⁶¹, azgın şeytan⁶², bâtlı davalar ve şeytan, azgın şeytan⁶³, Allah'tan gayri ibadet edilenler/putlar⁶⁴ ve Ka'b b. el-Eşref⁶⁵ gibi anlamlara gelir.

Bu kavram, Kur'an'da tâğüt olarak yer almaktan başka fiil şekliyle suyun kabarması ve taşması, gözün hedefinden şaşması, tartının dengesinin bozulup eksik çekmesi gibi manalarda da kullanılır. Bir kısım âyette de dinî ve ahlâkî alanlardaki aşırılıkları, sapkınlıkları, zulüm ve tecavüzleri ifade eden bir çerçevede yer alır.⁶⁶

⁵⁶ Bkz. Wensinck, E.J. ve J. P. Mesing, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebvi*, Leiden 1962, "t-ğ-y" mad. Bu kavram bazı hadislerde ve daha fazla çoğul olarak *tavâğüt* şeklinde yer almıştır. Bkz. Buhârî, *Eymân*, 4-6; Müslim, *Eymân*, 6 vd.

⁵⁷ Buhârî, "Eymân", 4-6; Müslim, "Eymân"6.

⁵⁸ *Lisânü'l-Arab*, "t-ğ-v", "t-ğ-y" maddeleri; *Umdetu'l-Huffâz*, "t-ğ-y" mad. Tâğüt kavramı kökünden gelen ve farklı zamanları ifade eden fillerden *mâzi* (Nâzi'ât 79/17, 37; Hâkka 69/11 vd.) şeklinde geçer. Bu son âyette suyun sınırı aşma hâli için müsteâr olarak طغیان kelimesi kullanılmıştır. (Bkz. *el-Müfredât*, s.304). Muzârî (Ahkâf, 46/6; Tâhâ 20/45.) şeklinde geçer. Mâzi أطنى (müteaddi) olarak yer alır (Kâf 50/27; Necm 53/52 vd.). Masdar (Bakara 2/15; İsrâ 17/60; Yûnus 10/11 vd.) olarak geçer. İsim olarak (Şems 91/11.) yer alır. İsm-i fâil (Sâd 38/55; Hâkka 69/5. vd.) olarak geçer.

⁵⁹ Bakara 2/256; Mâide 5/60; Nahl 16/36; Nisâ 4/76. âyetlerinde bu anlamdadır. Bkz. *Tefsîr Usûlü*, s.185. Burada Bakara 2/256'nın Nisâ 4/76. âyet naziri olduğu anlaşılıyor.

⁶⁰ Bakara 2/257; Zümer 39/17. Bu âyetlerde bizzat kendi adıyla zikredilmektedir.

⁶¹ Nisâ 4/51. âyette anlamına gelir.

⁶² Nisâ 4/60. âyette anlamına gelir.

⁶³ Nisâ 4/76. Bkz. *Umdetu'l-Huffâz*, "t-ğ-y" mad.

⁶⁴ Nahl 16/36; Zümer 39/17. Bkz. *Tefsîr Usûlü*, s.185. Burada Nahl 16/36'nın Zümer 39/17. âyet naziri olduğu anlaşılıyor. Yine Taberî'ye göre Nisâ 4/51'de geçen tâğüt da puttur. Bkz. *Câmiu'l-Beyân*, c. 5, 79; c. 21, s. 3.

⁶⁵ *Bakara* 2/257; *Nisâ* 4/51, 60. Bkz. *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 3, s. 263; *Tefsîr Usûlü*, s.185. Burada Bakara 2/257'nin Nisâ 4/51. âyet naziri olduğu anlaşılıyor. Aynı sûrenin 52., 57. ve 58. âyetlerinde görüleceği üzere tâğüt kelimesinin üç vehchinden ve nezâirden olduğu görülüyor.

⁶⁶ Bu âyetler için bkz. M.F. Abdülbâki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, "t-ğ-y" mad.

Tâğutla ilgili âyetlerden⁶⁷ ikisi *Mekke* döneminde nâzil olmuştur. Bunlardan *Nahl* sûresinde yer alan bir âyette⁶⁸ her bir ümmet için peygamber gönderildiği ve asıl amaçlarının insanoğlunu tâğuttan uzaklaştırmak ve Allah'a kulluk etmelerini tebliğ etmekten ibaret olduğu anlatılır.

Zümer sûresinde geçen iki âyette⁶⁹ ise kulluğu Allah'tan başkasına yapanların kendilerini ve etkileri altında olanları zarara sürükledikleri belirtildikten sonra puta (tâğuta) tapmaktan sakınarak sadece Allah'a yönelmenin zorunluluğu ve bu şekilde hareket edilmesi durumunda sonsuz mutluluğa kavuşulacağı belirtilir.

Medine döneminde inen üç sûrede yer alan beş âyette⁷⁰ ise hak dine karşı olanlar ve şer odakları konu edilerek bunlara değil de sadece Allah'a imanın, tâğutu değil sadece Allah'ı dost edinmenin ve ihtilâf durumlarında onu hakem olarak kabul etmenin önem ve gereğine vurgu yapılmaktadır.

Yine Kur'an'da *Medine* döneminde Yahudilerin karşıt güç durumunda olma yolunda bir çaba ve gayret içinde olduklarına işaret edildiği görülür. Nitekim genelde tâğut ile hemen hemen aynı anlamı yüklenen *cibt*⁷¹ kavramının, geçtiği âyetin tefsirinde⁷² tâğut, insanları idare etme konumunda olan ve işlerini kendisine danışarak kendileri ile ilgili hüküm verilmesini talep ettikleri kişi/kişiler, insan suretindeki şeytanlar olarak açıklanmaktadır. Başka bir ifade ile onun, (Allah'ın kanunları dışında) kendisine başvuru/başvurular veya konumca insanların efendileri olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.⁷³

Bununla birlikte, insanların efendilerinden, dostlarından⁷⁴ yani etrafındaki insanları aydınlıktan karanlığa götüren şeytanî güçlerden (tâğuttan) söz edilir. Devamındaki âyette⁷⁵ de bu tiplere örnekler verilir ve ilk olarak *Hiz. İbrâhîm* ile tartışan Kral *Nemrud* ele alınır. Bir sonra gelen âyette⁷⁶ ve devamında ise Allah'ın kendisine inananları, karanlıktan aydınlığa nasıl çıkardığı ifade edilerek örnekler verilir.⁷⁷

Burada kısaca, tâğutun anlayışı, fiilleri ve buna karşı yapılması gerekenler babında, şeytanın/şeytanî olanın azgınlığı, haddi aşması, dinî/ahlâkî alanda bâtıl davalar, Allah'tan başka akıllıya veya gayrı bazısına ibadet edilmesi, Allah'tan başkasına kulluğun hüsrana sebep olacağı, Allah'ı hakem kabul etmenin aksine hareket ederek, itaat/ibadet edilenin insan kılığında şeytan olması gibi hususların hepsinin şeytanî güçler kapsamında ifade edildikleri görülür.

⁶⁷ Bkz. *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, "t-ğ-y" mad.

⁶⁸ Nahl 16/36.

⁶⁹ Zümer 39/15-17.

⁷⁰ Bkz. Bakara 2/256, 257; Nisâ 4/51, 60, 76; Mâide 5/60.

⁷¹ Bkz. Nisâ 4/51.

⁷² Nisâ 4/51.

⁷³ es-Suyûtî, Celâluddin (ö.911/1505), *ed-Durru'l-Mensûr*, Kâhire 1424/2003, c. 2, s. 22. Burada, yer yer sözü edilen *Cibt* kavramı hakkında kısa bir açıklama yapmak yerinde olacaktır. Bu kavram Kur'an'da tâğutla beraber bir yerde (Bkz. *Nisâ* 4/51) ve bir kere geçer ve genellikle onunla aynı anlamı taşır/eş anlamlıdır. *Cibtin* sihir/sâhir, put, kehânet/kâhin, şeytan gibi -ki lügatlarda benzerleri/aynıları görülen- manaları yüklediği (Bkz. *Tezhîbu'l-Lüğa*, c. 8, s. 167-169). iddiası sahabeye nispet edilir. Ancak ilgili yerde de görüleceği üzere bunlar veya benzerleri çok daha fazlasıyla tâğut için de söylenmiştir. Ayrıca *cibt* için sistem ve tâğutun kendisi ile hükmettiği şeriat da denilmiştir. Bununla birlikte, ona isim olarak verilen kanun, vahyin indiği dönemde elden ele dolaşan sözlükten mi? değil mi? tartışılmalı olsa da, tâğut gibi o da tek olmayıp birden fazla olanı da ifade eder. Bazılarına göre, kibirlenme, uğursuzluk, büyü türleri vb.'nin de ondan olduğu, söylenmiştir. Ancak bu kelime, her ne kadar tabii ve sahabe tefsirlerinde ve onların inançlarına/tasavvurlarına tabi olarak günümüze kadar gelmiş olsa da, yukarıda belirtildiği gibi sihire, sahirbaza, kehânete, kâhine vb. işaret etse de, bunlar bozuk inançlardır. Her hâlükârda *cibt*, Allah'tan başka tapılan canlı ve cansız bütün varlıklara verilen bir isim olmuştur. Bu kelimenin aslı '*cbs*'dir. Cibs, habîs, alçak demektir. (Bkz. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 99.) Bununla birlikte tâğutun ondan farklı durumları vardır. Her ne kadar ona iman edilir, ibâdet edilir, hakem olarak kendisine baş vurulur vb. denilmiş ve böyle kabul edilmiş olduğu anlaşılmalı da, eş anlamlısı *cibt* için durum farklıdır. Nitekim bir âyete (*Nisâ* 4/51) göre kâfirlerce her ikisini (bu mabudları/putları) kabullenme, onları tasdik etme, onlara inanma ve itaat etme var olsa da, tâğut için özellikle onda yargılanma veya davayı ona götürme gibi farklı ve baskın durumlar da vardır.

⁷⁴ Bakara 2/257.

⁷⁵ Bakara 2/258.

⁷⁶ Bakara 2/259.

⁷⁷ Bkz. Bakara 2/259, 260 vd. Bkz. *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, c. 1, s. 145.

Bunların yanında tâğuta itaatten uzaklaştırmak amacıyla peygamberler gönderildiği, bu anlamda ona karşı mücâdele örneklerinden biri olarak *Hz. İbrahim*'in anlatıldığı, Allah'a yönelmenin zorunluluğu, tâğutu değil Allah'ı dost edinmenin gerekliliği, Allah'a iman ve tâğutu inkârla ancak aydınlığa ve kurtuluşa erişilebileceği gibi konuların dile getirildiği anlaşılmaktadır.

Buraya kadar, tâğüt kavramının kelime anlamını, tanımını, karşılıklarını, hadislerde ama özellikle Kur'ân'da olan farklı kullanımlarını ve anlamlarını belirttik. Bunu yer yer açıklamalarla ve genel olarak İslâm literatürü çerçevesinde yapmaya çalıştık. Şimdi onu, konusu Kur'ân olan bazı tefsir kaynaklarına münhasır ortaya koymak istiyoruz. O zaman burada ve yukarıda tağut hakkında zikredilenler arasında oluşacak ortak veya farklı yönleri daha iyi görme imkânı olacaktır.

5.1. *Görüşlerin Tasnifi*: Konu hakkında belki daha isabetli tespitler ortaya koyabilmek için müfessirlerden bazılarının tâğuttan ne anladıklarını, bu hususta ne iddia ettiklerini görmek, bunlar arasında bir mukayese yapmak ve bir sonuca varmak yerinde olacaktır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1-Tâğüt, Allah'a karşı her türlü taşkınlık ve isyan içinde olanın zorlamasıyla veya ibadet edenin kendi isteğiyle, gönül rızâsıyla kendisine itaat ve ibadette bulunulan, tapınılan veya ma'bud edinilendir. Bu vasıflarla o, örneğin insan, şeytan, sanem (put), vesen (şekilli, renkli kaya vb.), heykel yahut başka herhangi bir varlık olabilir.⁷⁸ Nitekim *İmâm Mâlik*'e göre de tağüt: "Allah'tan başka (kendisine) ibadet edilen her şeydir." Seleften birisi hariç, el-Leys, Ebû Ubeyd, el-Kisâî, el-Vahidî ve lügatçilerin çoğunluğu da bu görüştedir.⁷⁹

2- O, Allah'tan başka tapınılan her şey veya sapkın önder, hayır yolundan çeviren veya Ehl-i Kitap'tan azgın olandır.⁸⁰ Zira tâğüt, anlam itibariyle her türlü haddi aşanı⁸¹, Allah'tan başka bütün ibadet edilenleri, tapınılanları ifade eder.⁸² Hatta sihirbaz, kâhin, cin (şeytan, her türlü hayırdan ârî ve uzak olan) ve bunlar gibi hayır yolundan döndüren, çeviren herhangi bir şey tâğüt olarak adlandırılır.⁸³

3-Tâğüt, insanın tuğyân (taşkınlık/azgınlık) etmesine neden olan her şeydir.⁸⁴ Bu nedenle o, bu anlam ve misyonu ifade eden her şeye şâmilidir. Örneğin put, kâhin, sihirbaz gibi tapınılanların hepsi doğal olarak ona nisbet edilmektedir. Ama o, sadece bunlardan ibarettir anlamına gelmez. Bu anlamda, zâlim ve zorba yöneticiler veya sünnetullaha muhâlif kanunlar vb. de böyledir. Demek ki tâğüt, yukarıda söz konusu hal ve vasıflarla mücehhez olan ve bu nedenle Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gelen, O'na ibadetten alıkoyan (veya bu hususta araç olarak kullanılan), ibadet edilen şeytanın dostları, şeytânî varlıklar ve güçlerdir.⁸⁵

4-O, kendisine bağlanılma, ibadet ve itaat edilme açısından haddini aşan kul demektir. Öyle ki o, hükümde Allah ve Resûlünükileri dikkate almayan ama gayrısında muhâkeme olunan ve emirlerine dayanarak, Allah'a itaat etmeksizin, kendisine tâbi olunandır.⁸⁶ Bunlar ve insanların durumları düşünüldüğünde çoğunun Allah'a değil tâğütlara ibadet ettiği, Allah ve Resûl'nün hükümleriyle değil,

⁷⁸ *Câmi'u'l-Beyân*, c. 5, s. 419.

⁷⁹ Bkz. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 142,143; en-Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref(ö. 676), *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el Haccâc*, Beyrut 1392; c. 3, s. 18.

⁸⁰ Bkz. *el-Müfredât*, s. 304-305.

⁸¹ Bkz. Nisâ 4/60; ayrıca bkz. *el-Müfredât*, s. 305.

⁸² Nisâ 4/60. Bkz. *el-Müfredât*, s. 305

⁸³ *el-Müfredât*, s.305; *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, c. 3, s. 263.

⁸⁴ el-Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud el-Ferrâ eş-Şâfi (ö. 516), *Meâlimu't-Tenzil fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Riyad 1409, c. 1, s. 350.

⁸⁵ Bkz. Nisâ, 4/76.

⁸⁶ Bkz. Ibn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd Şemsuddîn (ö.751), *l'Îlâmu'l-Muvekkûn an Rabbi'l-Âlemîn*, Beyrut 1411/1991, c. 1, s. 40.

tâğutların hükümleriyle muhâkeme olunduğu, Allah ve Resûlü'ne değil, tâğuta itaat edip tâbi olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁷

5-Allah'tan ve Resûlü'nden başka hükümde kendisine başvurulmuş kişilerdir. Bu şekliyle, bazen Allah'tan başka basiretsizce tâbi olunan olabileceği gibi bazen de bu, itaatın sadece Allah için olması gerektiği hususunun bilinmemesinden kaynaklanır ki o zaman bu, O'ndan başkasına veya kişiye itaatte bulunma⁸⁸ şeklinde gerçekleşir.

6-Tâğut, tuğyânkâr veya tuğyânın zirvesinde olan, Allah'ın yolunu ve Allah'a kulluğu engelleyen şeydir.⁸⁹ Bundan hareketle toplumlarda bulunan, insanlarca dikkate alınan hatta kendisine taat edilen, Allah'a ortak koşulan ve O'nun dini (şerîati) ile çatışan gelenek, sistem, kendisinde güç bulunduğu iddia edilen eşya, put, ideoloji, insan vb. hepsi tâğuttur veya tâğut mesabesinde. Bir başka ifade ile Allah'tan başka soyut/somut tapılan, uğruna savaşılan her şeydir, denilebilir.⁹⁰

7-Tâğut, kulu Allah'a ibadetten, dini ve itaati yalnızca Allah'a ve Resûlü'ne özel kılmaktan alıkoyan, çeviren her şeydir. Bu anlamda örneğin kan, mal ve ırz hususunda beşer tarafından konulan ve de İslâm'a ve Şerîati'na uymayan yasalarla hükmetmek vb. buna dâhil olur.⁹¹

8-Kronolojik olarak Âlûsî'ye kadar getirdiğimiz bu bilgileri özetleyici yine *Âlûsî* olacaktır. Ona göre en doğrusu, bütün bu sayılanlara tâğut denilmesidir.⁹² Biz buna, yukarıdaki maddelerin içeriğinde bulunan, onlarda ayrı ayrı veya farklı şekillerde dile getirilen ve tâğutu tâğut yapan ortak özelliklerden/illetlerden ve yine onlardan her birinde az veya çok bulunmanın gerekliliğini ilave etmek istiyoruz.

9-Günümüzde konuya biraz da farklı bakıldığı görülmektedir. Tâğut, tuğyândan mubâlağa kipi olup bir cins isim olarak çok azgın, azgın kâfir gibi anlamlara geldiği gibi Allah'tan başka tapılan her şey için de kullanılır. Bu bağlamda söylemek gerekirse Allah'a karşı azan, başkalarını da azdıran her şey tâğuttur. Her ne kadar asıl azdıracı şeytan/iblis olsa da, kendisini tanıyı yerine koyan, insanları yanlış yollara sevk eden kötü kişiler ve kendilerine tapınılan putlar vb. da tâğut anlamı içine girer.⁹³ Bu hâliyle o, insan da olabilir, ruhsal varlık da olabilir, put vb. da olabilir.⁹⁴

10-Burada, tâğut ve cibt hemen hemen birçok konuda müştereken şer ve olumsuzluklara kaynaklık etmektedirler. Onların mukayeseleri konuyla ilgili fikir verici olur. Âyette⁹⁵ geçen cibt ve tâğut kelimele-ri yakın anlamlıdır. *Cibt*, kelime olarak, hiçbir işe yaramayan şey, anlamını taşır ve şeytan, put, falcı ve sihirbaz vs. için kullanılır.⁹⁶ Bu nedenle Cibt'e inanmak⁹⁷ Kur'ân'a göre hakikatı, aslı ve esası olmayan güçlere ve sebeplere inanmak olur. Cibt'in, bâtıl itikat veya anlamı taşıdığı da söylenebilir.⁹⁸

Cibt, puta, kâhine, büyüye, büyücüye, hayırsız şeye; Allah'tan başka tapılan şeylere, *tâğut* ise, kâhine (veya kötü olanına), şeytana, şaşkınlık önderine, Allah'tan başka tapılan şeylere denir. Cibt

⁸⁷ Bkz. *İ'lâmü'l-Muvekkilîn an Rabbi'l-Âlemin*, c. 1, s. 40.

⁸⁸ Bkz. İbnu'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali (ö. 597), *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut 1422, c. 1, s. 231-232; ayrıca bkz. *ed-Dürrü's-Seniyye*, c. 10, s. 503.

⁸⁹ el-Beydâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî (ö. 685), *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Beyrut, 1418, c. 1, s. 155.

⁹⁰ Bkz. Nisâ 4/76.

⁹¹ Bu konuda selef tarafından dile getirilenler için de ayrıca bkz. *Fethu'l-Mecîd*, 282 (Dipnot: 1).

⁹² Bkz. el-Âlûsî, Şihâbüddin Mahmûd b. Abdullah el-Hüseynî (ö. 1270), *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Beyrut 1415, c. 2, s. 14.

⁹³ *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. 1, s. 870; *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, c. 1, s. 369; c. 4, s. 2249.

⁹⁴ *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, c. 4, s. 2249.

⁹⁵ Bkz. Nisâ 4/51.

⁹⁶ Bkz. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 3, s. 263.) Dolayısıyla *cibte* inanmak (*Mâide* 5/51) Kur'ân'a göre hakikatı, aslı ve esası olmayan güçlere ve sebeplere inanmaktır. *Cibt*, bâtıl itikat anlamı taşıdığı da söylenmiştir. *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, s. 42, 43.

⁹⁷ Bkz. *Mâide* 5/51.

⁹⁸ *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, s. 42-43.

ile *Huyey ibn Ahtab*'ın, tâğut ile de *Ka'b ibn el-Eşref*'in⁹⁹; cibt ile şeytanın, tâğut ile kâhinin kastedildiğine dair rivâyetler de vardır. Esasen cibtin aslı olan *cibs*, hayırsız şeydir. *Tâğut* ise, insanı azdıran her şey için söylenir. Bunlardan hareketle müştereken Allah'tan başka putlaştırılan ve insanları Allah yolundan şaşırtan her şeyin cibt ve tâğut kavramı mefhumu içine girdiğini¹⁰⁰ söylemek mümkündür.

Yukarıda da görüleceği üzere tâğutun ne olduğu hakkında ihtilâf edilerek farklı şeyler söylenmiş olsa¹⁰¹ da genelde İslâm literatüründe, özelde tefsir alanında dikkate alınan özelliklerden, -ki bunlar birbirinden çok farklı şeyler değildir- tâğuta yapılan atıflardan, atfedilen varlıklardan ve bilhassa bu izahların içeriklerinden hareketle baktığımızda tâğut¹⁰² mefhumu ve tanımı kapsamına genellemeye girebilecek farklı ve ortak hususlar olduğunu görüyoruz. Bunları daha derli toplu hale getirerek şöyle sıralayabiliriz:

1-Mabud konumunda olan nefis, 2-Onun elçi/aracı olduğu şeytan, 3-Allah'ın dışında ve bizzat kendisinden kaynaklı bir güce sahip olduğu kabul edilen eşya/nesne, put, insan gibi her şey/herkes, 4-Allah'ın vahyinin bildirdiğini tanımayan, onunla savaşıyor, onun yerine yasalar koyan ve onlara davet eden kişi, imam, lider vb. herkes, 5-Allah'ın dinine(şeriatına) muhâlif ve onunla savaş durumunda olan her türlü gelenek, anlayış, sistem vb. tâğut olarak kabul edilmektedir.

Bütün bu malumattan ve kelime anlamlarından da anlaşılacağı üzere tâğut; kelime olarak tekili ve çoğulu aynı olup hem tekil hem de çoğul anlam ifade eden, anlam ve görev bakımından yerine göre tekili/çoğulu, dişisi/erili aynı şekilde kullanılan bir terimdir. Bir taneyi de birden fazla olanı da ifade eder. Ama asıl olan, bu kavramın müzekker olmakla birlikte (tekil, çoğul veya muhtevâsına giren her şey, tamamı için) *cins isim* olarak da kullanılan bir isim/sıfat olmasıdır.¹⁰³

Tâğut, *Nemrut* ve *Firavun* gibi insanları şartlandırarak zorla kendisine kulluk ettiren insan veya şeytan, sihirbaz, kâhin veya put, eşya için kullanılan bir nitelemedir. O halde herhangi bir kimse Allah'a isyan eder ve O'nun kullarını kendine boyun eğmeye zorlarsa, o zaman Kur'an'daki *tağut* nitelemesi onun için de uygun düşer. Böyle bir kişinin dinî veya politik lider, kral veya totaliter bir devlet olması durumu değiştirmez.¹⁰⁴

Tâğutun, yukarıda görüldüğü şekilde Allah'tan başka ibadet edilen her şey hakkında umumi olduğu anlaşılmaktadır. O zaman bu ister Allah'tan başka kendi rızası ile ibadet edilen veya uyulan olsun, ister Allah ve Resûlü'ne itaatın dışında kendisine itaat edilen olsun hepsi tâğuttur yani bu kavram hepsi için

⁹⁹ Aslında rivâyetlere göre *cibt*'in, *Ka'b b. el-Eşref* mi yoksa *Huyey b. Ahtab* mı olduğu kanaati değişmektedir. (Bkz. Metin Yurdagür "Cibt" mad., DİA, İstanbul 1993, c. 5, s. 520) Mâtürîdî'ye göre, *cibt*'in Huyey b. Ahtab, *tâğut*'un ise Ka'b b. Eşref olduğu söylenmiştir. Bunlar, ehl-i kitap âlimlerinden olup tâğuta inanan ve kendilerine kitaptan nasip verilmiş olanlardır.

¹⁰⁰ *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, c. 2, s. 633.

¹⁰¹ *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, c. 2, s. 160. Burada şunu da belirtmeliyim ki, bazılarınca tâğut kavramı İslâm karşıtı olarak kabul edilen kişi, kurum, sistem veya sosyal düzen, rejim gibi anlayışları yermek için de kullanılır olmuştur. Bkz. Metin Yurdagür, "Tâğut", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, c. 39, s. 372; ayrıca Momen, Moojan, "Tâğhüt", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*, (Ed.: J. L. Esposito), New York 1995, c. 4, s. 176.

¹⁰² *İbnu'l-Cevzî*'nin de bunları dikkate alarak konuyu toparlayıcı nitelikte ve yukarıda yaptığımız tasnifi de hemen hemen kuşatabilecek beş madde halinde bir tasnif yaptığını görüyoruz. Bunda o, sahabe ve tâbiinden tek tek bu görüşlerin sahiplerini de belirterek maddeleri sıralar: 1-*Şeytandır*, 2-*Kâhindir*, 3-*Sihirbazdır*, 4-*Putlardır*, 5-*Ehl-i Kitâb*'ın azgınlardır. Örneğin, Huyey b. Ahtab, Ka'b b. el-Eşref vb. Daha geniş bilgi için bkz. *Zâdu'l-Mesîr*, c. 1, s. 231-232; ayrıca bkz. *ed-Dürerü's-Seniyye*, c. 10, s. 503.

¹⁰³ Bkz. *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, c. 28, s. 200.

¹⁰⁴ Nitekim şu âyetlere: Bakara 2/256, 257; Nisâ 4/51, 60, 76; Mâide 5/60; Nahl 16/36; Zümer 39/17'ye genel olarak bakıldığında bu izahlar, âyetlerde doğrudan söylenmese de, çağdaş yorumlarla bunların ortaya konulduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Özsoy, Ömer, Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an*, Ankara 2014, s. 319.

küldür.¹⁰⁵ O halde bu kavram, onun mefhûmu kapsamına giren ve onun özelliklerinden taşıyan her şey hakkında kullanılır.

Tâğutla ilgili, yukarıda söz konusu olan, kimlikte ve vasıfta olup akıllı veya gayrısı olan her şey/varlık (yani tâğut), her peygamber zamanında olduğu gibi her yerde her dönemde ve zamanda da olur,¹⁰⁶ ama o, Allah'tan başka kendisine ibadet edilen ve ibadet eden her şey olduğu için tâğutların sayısı belirli bir miktarla ifâde edilemez.

Bu aynı zamanda mevcut duruma muhâlif (râfida) olanın sapıklığını ve onun karşı iddialarını da yalanlayan en büyük delildir. Ayrıca âyetin¹⁰⁷ manası da söz konusu muhâlifin bu malum karşıt iddiası ile uyuşmaz. Üstelik iki âyette¹⁰⁸ râfidanın iddialarını çürütür. Bununla birlikte âyetlerin bildirdiği durumları; birbirleri ile âdeta bağlantılı ve ard arda olan ilintili eylem beraberliği ve bütünlüğü içinde dikkate alınca, zamanları/devirleri aşan bir süreklilik tablosunu ortaya koyduklarını görmek mümkündür. Bundan hareketle olaya nefis açısından bakıldığında tâğut ve anlayışının zamanla beraber sürekliliği ve doğallığı da kolayca ortaya çıkıyor.

Bu bağlamda diyebiliriz ki, tarihin her döneminde ve dünyanın her yerinde, aynı veya farklı yerlerde, tâğut bir tane olabileceği gibi işbirliği içinde olabilen tâğutlar, aşırı derecede tuğyânkâr olan, insanlar üzerinde ilâhlık iddia eden, onların dünya hayatını düzenlemeye kalkışan vb. tâğutların her çeşidi bulunabilir. Zira tâğut, putçuluğu, şerri, küfrü, zulmü, fıskı, adâletsizliği, haksızlığı, azgınlığı, sapkınlığı ve burada sıralayamayacağımız- tüm kötülükleri ifâde eden bir kimliktir.

İşte bu kimliğiyle tâğut, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, çeşitli şekillerde/simalarda karşımıza çıkar. Nitekim Kur'an'da *Âd*, *Semûd*, *Firavun*, *Nemrud* gibi bu anlamda örnek ama birebir aynı olmayan simalar olarak insana sunulduğu anlaşılmaktadır. Hatta antik zamanlarda olduğu gibi günümüzde de kendini âdeta *Firavun* ilân eden yönetici, zorba bir yönetim bazen de dindar kılığına girerek Allah'tan gayrısına ibadeti süslü gösteren, insanları aldatan bir *belâm* vb. olarak da karşımıza çıkabilmektedir ki, Kur'an'dan mülhem tâğut kavramının taşıdığı anlamların aslında onun için tek bir anlamı olduğunu söyleyebiliriz. O da "*Hakkın karşısındaki şey*"¹⁰⁹dir. Bu bazen şeytan veya onun kılığında insan, bazen nefis; arzu ve heves, bazen ideoloji,¹¹⁰ bazen aracı varlıklar olabilir. O zaman o, her olumsuz sıfatlarla dile getirilen ve hak karşıtlığıyla tanınan, kulun kendisinde veya kendisi ile haddi/sınırı aştığı her şeydir. O halde ölçüsüz/sınırsız davranışlarla muttasıf, sapkın her kişi vb. (tâğî) yani tâğuttur.

Kur'an'ın getirdiği dine munhasır tâğut, yeryüzünde İslâm Dini'ne (sünnetullah/ onun emirlerine) isyan etmek suretiyle haddi aşan veya haddi aştıran, insandan devlete, güçten otoriteye, nefisten şeytana, puttan kâhine kadar, canlı veya cansız, soyut anlayış veya somut her türlü şey için ortak bir isimdir.

¹⁰⁵ *ed-Dürerü's-Seniyye*, c. 1, s. 161. Şöyle denilebilir: Tâğut, Allah'a ve Resûlü'ne itâatin dışında, *mabud*dan, *metbudan* ve *mutâ*dan ibaret olmakla birlikte bunlardan hangisi olursa olsun sınırı aşan veya kendisi ile sınır aşılacak, azgın her şeydir. Bu meyanda bazılarınca bunların karşılığı/mefhûmu ile ilgili (bir kısmı çağdaş yorumlar olsa da) farklı izahların ortaya konulduğu görülür. Örneğin, *Mabud*(ibâdet edilen): Şerîatsız hükmeden, şeytan, kâhin, sâhir, esnâm, konulmuş yasalar vb., *Metbû*(izlenen/takip edilen): Yahudi, Hristiyan ve dinle ilgisi olmayan sisteme uymak, *Mutâ*(itâat edilen ve itâat eden üzerinde tasarrufu olan): Haramı değiştiren, helâli haram, haramı helâl kılan ve insanların itâat ettiği vb. şeylerdir. Meselâ bkz. *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, c. 28, s. 200; *ed-Dürerü's-Seniyye*, c. 1, s. 161 vd.

¹⁰⁶ Bkz. Nahl 16/36.

¹⁰⁷ Bkz. Nahl 16/36.

¹⁰⁸ Bkz. Zümer 39/17, 18.

¹⁰⁹ *Kur'an-ı Kerim Sözlüğü*, s. 529.

¹¹⁰ *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, c. 28, s. 200.

İşte bu isimle müsemma ve bu mefhumu kapsayan ve Allah'ın hükümlerine karşı olana veya buna vasıta olana itaat edilirse bu, tâğuta itaat yani O'ndan gayrısına itaat olur ki bu da tâğuta itaat ve ibadet etmek demektir.¹¹¹ O zaman kul her hâlükârda sınırları tanımaz ve onlara riâyet etmez olur. Üstelik böyle bir kişi, ona itaat ettiği gibi onun konumuna da düşmüş olur. Bu durumda onun vasıfları ile mücehhez, onun taraftarlarına/topluluğuna dâhil olmuş olur. Aynı zamanda tâğut, böylesi güruhun/topluluğun da genel adı ve cins ismidir. Başka bir ifade ile kul ile Allah arasına giren her şeydir.

Nihayet tâğutun, yukarıdan beri sayılıp dökülen ahvâl ve niteliklere sahip tâğî ve tâğutlar hakkında kullanılmış tüm vasıflara sahip ve onların odağı olduğu anlaşılmaktadır.

5.2. Tâğutî Anlayışa ve Davranışa Yönelme Nedeni: Her insanın doğasında şerre yönelme; hevâ ve bedensel şehvetleri izleme, kendi hissî ve dünyevî istekleriyle meşgul olma veya hayra yönelme, fazilet, takvâ ve sâlih amelde bulunma, insanlığın kemal mertebesine ulaşma ve bunların kendisine kazandıracığı nefsî sükûnet ve ruhsal mutluluğa ulaşma gibi farklı eğilimler yer alır. Zaten insanın iç mücadelesinin alt yapısını bu gibi yönleri oluşturur.¹¹²

Doğrusu Allah insanı yaratmış, nefse fücür (*bozukluk*) takvâ (*korunma*) gücü yerleştirmiştir.¹¹³ Demek ki insanın benliğinde potansiyel olarak her iki tarafa eğilim bir olgudur. Ayrıca insan benliğinde yer bulabilen tuğyânın doğasında aslında *benlik* ve *kibir* vardır. Dolayısıyla nefse uyulursa o da aracısı olduğu şeytana kul köle yapar ve bu özelliklerin kendisinde yoğun olduğu şeytan da buna fazlasıyla katkı sağlar. Zaten şeytanın azmasının nedeni de benlik ve kibir idi.¹¹⁴

İnsanın, söz konusu yapısından dolayı, şeytanın veya şeytanî güçlerin aldatmasına kanması nefsi kolaylıkla kötü arzularının peşine düşürebilir. Bu da onun şerre yönelmesine sebep olur. O zaman da bu eğilimi onun dinî emirlere uymasına engel olabilir. Burada kalmayarak insan şirk koşabilir, hatta nefsinin ilâhlaştırabilir. Örneğin, bir şekilde belli nimetlere sahip olması ve nefsinin dürtmesiyle her istediğini yapabilecek bir bilgiye, yeteneğe ve güce mâlik olduğunu sanır. Bundan dolayı o, gaflet, kibir, istiğna ile tuğyânın eşğine varır; ısrarla bir adım daha atmasıyla nihâyet Allah'a ortak koşmaya gidebilir.

Nefis, tâğutla ve onun temsil ettiği anlayışla bağlantılı olunca ve bu, Kur'ân açısından değerlendirilince tâğutî anlayışın, insan doğasında zemin sahibi olduğu ortaya çıkıyor.¹¹⁵ Nitekim tuğyânın esas nedeninin insanın kendini müstağni, yeterli, hiç kimseye muhtaç olarak görmemesi gibi nedenlerden kaynaklandığı anlaşılıyor.¹¹⁶ O halde tuğyân (tâğutî davranış), aslında insan benliğinin ilâhlaştırılması, kendisini her şeyin üstünde görmesi durumunda ortaya çıkan bir zirve hâlidir. Bunun en tipik temsilcisi *Firavun*'dur.¹¹⁷ O, bütün gücün kendi tekeline olduğu vehmine kapılmış, insanları küçük görmüş, onları en ağır işkencelere çarptırılmış ve öldürmüştür.¹¹⁸

Allah, insanın yukarıda zikri geçen zaaflarından dolayı tâğutî davranışlarla haddi aşırıp sapmaması için her şeyi ölçülü yaratması gibi ona rızık da belli bir ölçü ile vermiştir.¹¹⁹ İnsan haktan yana ve bilinçli

¹¹¹ Bkz. Nisâ 4/60; Nahl 16/36.

¹¹² Nâziât 79/40, 41. Bkz. *Medâriku't-Tenzil*, c. 4, s. 371.

¹¹³ Şems 91/8.

¹¹⁴ Bakara 2/34.

¹¹⁵ Bkz. Alak 96/6.

¹¹⁶ Bkz. Alak 96/6,7.

¹¹⁷ Bkz. Tâhâ 20/24, 43; Nâziât 79/17.

¹¹⁸ Bkz. Bakara 2/49; Zuhuf 43/51; Fecr 89/11-13; İbrâhim 144/6.

¹¹⁹ Bkz. Şûrâ 42/27.

olarak bunun farkında olmazsa onun açık düşmanı olana şeytan¹²⁰ ve ona kötülüğü çokça emreden nefis,¹²¹ onu azgınlığa ve sapıklığa, istiğnaya teşvik eder ve sürükler.

Kur'ân, bu ikisine karşı sık sık uyarır, onların vesvese ve saptırmalarına karşı dikkatli olunmasını emreder. Üstelik onu başıboş bırakmadığını¹²² da kuluna bildirir. Çünkü mü'min Allah tarafından kendi sisteminin savunucusu olarak görülür ve öyle sunulur.¹²³ İnsan buna uygun hareket etmediği zaman bu onun aleyhine olur ve böylece onun haktan ayrılışının, azmasının ve sapmasının önü açılmış olur. O zaman elbette insanın özellikle nefsinden kaynaklanan bu gibi zaaflarını tetikleyen çeşitli etkenler kendini gösterir.

İnsanı, yukarıda söylenenlerden de anlaşılacağı üzere, bu şekilde istiğnaya, ardından tâğutî davranışlar sergilemeye götüren en büyük etken, malın çok olması, nüfuzlu bir otorite sahibi olunması gibi nedenler olduğu söylenebilir. Oysa ister mal ile olsun, ister siyâsî otorite ile olsun, isterse bir başka şeyle olsun nefis veya şeytanî güçlerin iğvası ile oluşan her çeşit tuğyân, değişmez olan sünnetullah mucibince helâk edicidir.

İnsan her ne kadar olumlu veya olumsuz tarafa eğilim potansiyeline sahip olsa da her türlü davranışından sorumludur. Ama o, Allah'a kulluk, O'ndan başkasına eğilmemek suretiyle nefsini yüceltebilir, arındırabilir veya nefis eğilimlerine ve Allah'tan başka şeylere taparak nefsini alçaltabilir. Bunun sonucunda hüsrana uğrayacak, aksi halde kazançlı çıkacak olan da yine odur.¹²⁴ İnsan bunun bilincinde olursa kibirlenme ve kendini müstağni görme yanlışlığına veya bataklığına düşmez.

Nitekim elçisi nefis olan şeytan dostlarına içinde buldukları cehâleti, sapıklığı süslü ve güzel göstererek onları hak yoldan saptırır ve çıkarır.¹²⁵ Bunun farkında olmak gerekir. Gerçek iman ve onun gereğini yapmak kâfiri dost edinmeye mâni olur. Zaten biri olunca bu diğerine engel olur. Bir kalpte hem kâfiri veli edinme hem de gerçek imanı bir arada bulundurma mümkün olamaz.¹²⁶ Zira Allah'a iman ile tâğuta iman bir arada olmaz ve bunlar uzlaşmaz.¹²⁷

Allah'a muhâlefet veya yasalarına muhâlif konularda tâğuta itaat etmek, ondan yana olmak hatta onun gerekliliğine inanmak; onun kanunlarını kabul etmek ve ona ibadette ve taatte bulunmak, Allah'ı yok saymak veya inkâr etmek olur. Kesinlikle böyle bir durumdan kaçınmalı, her şeyden önce nefsin ve istiğnanın zararları fark edilmeli, vahyin sesine kulak verilmeli, uyarıları dikkate alınmalıdır. İnsan kötülüğe doymayan nefsine asla uymamalı ve onun terbiyesine kesinlikle önem vermelidir.¹²⁸

Demek ki bu işin ucu her hâlükârda şeytanın aracısı olan nefse ve şeytana dayandığından tâğut her şeyden önce bir kişi olabileceği gibi buna araç olan varlıklar veya Allah ile bağı olmayan her çeşit fikir, düşünce veya Allah nizamından alınmamış her tür sistem de olabilir.¹²⁹ Kul bunun farkında olmalı ve bu konuda mücâdeleyi ön plânda tutmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber: *"Her kim (tâğuta karşı) cihâd etmeden ve onunla mücâdele (ederek hakkı hâkim kılma) arzusunu ruhunda duymadan ölürse nifâktan bir şube üzerinde ölür."*¹³⁰ buyurmuşlardır.

¹²⁰ Bkz. Yûsuf 12/5.

¹²¹ Bkz. Yûsuf 12/ 53; Kıyâme 75/36.

¹²² Bkz. Kıyâme 75/36.

¹²³ Bkz. Nisâ 4/76; En'âm 6/121.

¹²⁴ *Kur'ân Ansiklopedisi*, c. 16, s. 75. Ayrıca bkz. Şems 91/9-10.

¹²⁵ Mâide 5/81. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail (ö. 774), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut 1419, c. 1, s. 685.

¹²⁶ Bkz. Mâide 5/81.

¹²⁷ Bkz. Nisâ 4/60.

¹²⁸ Nazîât 79/40, 41. Bkz. *Medariku't-Tenzil*, c. 4, s. 371.

¹²⁹ *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. 2, s. 47.

¹³⁰ en-Nevevî, Muyiddin Yahya b. Şeref (ö. 676), *Riyâzü's-Sâlihîn* (trc.: Kıvâmüddin Burslan, Hasan Hüsni Erdem), Ankara 1976, c. 2, "Cihâd", no: 1346. Bu hadis muhtelif sünen kitaplarında küçük lafzî farklılıklarla ve sahih senetlerle geçmekle birlikte *Müslim*'in şartlarına uymaktadır. Bkz. *Sahihu Müslim "İmâre"*, 127 (hadis no:1910.)

TÂĞUTÎ OLANIN VERDİĞİ ZARAR

İnkârın ve küfrün mümessili olan tâğut kulu şeytanın yoluna çağırır.¹³¹ Onu izleyenlerin, ona itaat edenlerin anlayış ve davranışları da elbette bu minval üzere olur. Tâğutî anlayış ve bunun getirisi, gayridinî olan amelin cezası yine o amele göre ve onun cinsinden olur. Kur'ân'da örneğin *Nûh* tufanı esnasında suların kabarıp azmasının tuğyân kökünden bir fiille yani *tağğâ* طغأ (tuğyân etti)¹³² şeklinde ifade edilmesi böyledir. Nitekim suların tuğyân etmesi ile boğulan Nûh devri zâlimleri Kur'ân'da, “*çok zâlim, pek azgın veya tuğyân edip azan*”¹³³ bir kavim olarak bildirilmiştir.

Bir başka örnek *Semûd* kavmi azgınlıklarının tâğıye ile helâk edildiklerinin anlatılması ve burada geçen *tâğiyen*in tuğyân kökünden türeyen bir isim olması ve tuğyâncıların Allah tarafından bu şekilde cezalandırılmaları, dolayısıyla bunun ortaya konulan tuğyân edici bir tabiat kuvveti ile dile getirilmiş olması da son derece ilginç ve etkileyicidir. Burada cümle öyle oluşturulmuştur ki, tâğıye ile hem Semûd'u helâk eden kuvvet hem de onun yok olmasına neden olan tavrı belirtilmiştir.¹³⁴

Bu iki olayda "ceza, amel cinsindedir" prensibinin işlediğini anlıyoruz. Nitekim insanın tuğyânı, tabiat tuğyânı ile sünnetullah gereğince dünyadan ve aynı cins karşılıkla cezalandırılmaktır. İlgili âyetlerin akıl sahipleri için son derece dikkatleri celbedici bir üslupta olduğu rahatlıkla görülmektedir.

Tâğutî davranışlar sergileyen tuğyâncıların cezalarının nihayet âhirette yine benzer bir tabiat tuğyânından ibaret olan ateşle verilecek olması da çok ilginçtir. Doğrusu cehennem/nâr âdeti tabiat kuvvetleri tuğyânının çok güçlü bir şekilde ortaya çıkışıdır. Öyle ki, insanın dünyada ortaya çıkışından sonra zâlim olanlarının tuğyâna saparak yaptıklarına göre ve ona münâsip olarak cezalandırılmaları için cehennem en uygun bir dönüş ve varış yeri olacaktır.¹³⁵

Kur'ân'da böyle kendi cinsinden cezayı gerektiren tâğutî vasıfları taşıyan; taşkınlık eden ve başkalarını üzerinde ilâhlık taslayacak kadar ileri giden, kendisini dünyanın hâkimi gibi kabul eden kişi/kişiler için aşâğılayıcı bir ifade olarak *tâğut* denilmiştir.¹³⁶

Bu azgın ve tuğyân sahipleri yüzünden nice uygarlık ve saltanatlar çökmüştür. Kul öyle davranırsa sonuç her zaman böyle olacak demektir ki bu da sünnetullahın gereklerinden biridir. İnsanın daha ziyade maddî değerlere, bu bağlamda otoritenin gücüne vb. aldanarak kendini müstağni görmesi, azması ve sapması ile böyle bir sonucun ortaya çıkması pek tabiidir. Her çöküşün temelinde genellikle bu fitrat dışı hali bulmak mümkündür.

Yukarıda tâğutla ilgili anlattığımız ahvâl tuğyân hâlidir. O ahvâl ile muttasıf olanlar Kur'ân'dan mülhem manayı ifade edecek şekilde tâğî diye ifade etmek mümkündür. Bu da bizi Allah'a düşman her kuvvetin, tâğut diye isimlendirilmesine götürür.

Burada şunu da söylemeliyiz ki, tâğutla ilgili tasvir ve görüşleri, onun zararlarını daha da uzatmak mümkündür. Bunlar kısaca bağlama göre tâğutun “*Hakkın ve hakikatin karşıtı*”¹³⁷ anlamını¹³⁸ göstermesi bakımından yeterlidir.

¹³¹ *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 3, s. 328.

¹³² Hâkka 69/11.

¹³³ Bkz. Necm 53/52.

¹³⁴ Bkz. Hâkka 69/5.

¹³⁵ Bkz. Nebe' 78/21, 22; Nâziât 79/39.

¹³⁶ Bakara 2/257. Bkz. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 664.

¹³⁷ *Mecmû'ü'l-Fetâvâ*, c. 28, 200.

¹³⁸ *Kur'ân-ı Kerim Sözlüğü*, s. 529.

Kur'ân'da bir taraftan zorba, inkârcı, isyankâr, put, şeytan (tâğut)'dan, ahvâinden ve davranışlarından, bunların getirisi olan cezalardan bahsedilirken¹³⁹ diğer taraftan ona karşı olunması ve geliştirilmesi gereken tutum, davranış vb. ne yapılması gerektiğinden de söz edilir.¹⁴⁰

Şeytan insanları saptırmak için tâğutu kullanır.¹⁴¹ Ama mü'min, asla kendisine uymaması gereken tâğut gibi isyankâr, kâfir ve sorumsuz olamaz. Elbette tâğut o hâliyle sanki dinden kendisine hiçbir şey ulaşmamış veya emredilmemiş gibi bir tutum ve davranış içinde olsa da bir kul olarak ondan ve gereklerinden kesinlikle sorumludur.¹⁴² İnsanın vicdanı ve hür iradesiyle seçim yapabilmesi için hak ve bâtil yollar gözleri önüne serilmiştir. Bunlardan birini seçmek onun takdirine ve hür iradesine bırakılmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Manası itibariyle sınırları tecâvüz eden her şey için kullanılabilen tâğut kelimesi, kavram olarak, Kur'an'da açık veya gizli, Allah fikrinin yer almadığı ve O'na isyan içinde olan şeytanî güçlerden ibaret her şeyi ifade ettiği söylenebilir.

Kur'ân'da anlatılan ve tâğutî olan her şey genellikle olumsuz şekilde ve olumsuz sıfatlarla dile getirilir ve bu haliyle onun hakkın karşısında konumlanan bir duruşa sahip olduğu görülür. Bu kavramın, hak karşıtlığı ve bütün olumsuzluklar için temsilî bir kişiliği ifade için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu anlayış ve konumu taşıyan şeyler, özellikle insan için kullanılmış ve bu kategoriye giren her insan bu şekilde nitelendirilmiştir.

Nefsî olumsuzlukların; küfür, istiğna, kibir, aşırılık ve çeşitli kötülüklerin sembolik kişilik/kışi üzerinden temsilî olarak anlatılmasında tâğut kavramı son derece isabetle seçilmiş Kur'ânî bir kavramdır.

Kur'ân'da, böylesi nefsten kaynaklanan, azgın, isyankâr, insan fitratına, hakka ve hakikata aykırı her tür uygulamayı ve şeytanî güçleri temsil eden tâğutu inkâr ve Allah'a iman emri ve zorunluluğu ortaya konularak vurgulanmıştır.

Fitnede, fesatta, şerde, küfürde doruğa varmış olanların tamamının, Allah'tan başka tapınmaya konu olmuş tüm varlıkların, Allah'ın emirlerini yerine getirmeye mâni olan *tâğut* ve *cibt* gibi her engelleyiciye izafe edilmesi gibi bunlar ve fiilleri aynı zamanda aşağılayıcı birer ifade olma özelliğine de sahiptir.

Tâğut, hem kendisine yüklenen manaların ortak ifadesi hem de ona atfedilen farklı şeytanî güçlerin temsilî karşılığı ve odağı olması bakımından, ona atfedilenlerin sayısının belli bir miktarda olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunlar sayıca muhtelif ve çoktur. Bu nedenle ona nicelik bakımından bir sınırlama getirilemez.

Bu kişilik, ortaya çıkma sebeplerinin olduğu, beslenip neşv-ü nema bulduğu her toplumda, her yerde ve her dönemde veya ortamda bulunabilir ve vardır. Zaman, mekân ve toplum istisnası olmaksızın keyfiyet şartlarının oluştuğu her yerde var olması da devam edecektir.

Tâğutun, şer, adaletsizlik, haksızlık, zulüm, küfür, putperestlik, azgınlık, sapkınlık gibi insanın aklına gelebilecek her türlü kötülüğün sembolü olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki o, vaktiyle *Fira-*

¹³⁹ Bkz. Bakara 2/256; Nahl 16/36 vd.

¹⁴⁰ Bkz. Nisâ 4/76; Zümer 39/17 vd.

¹⁴¹ Nisâ 4/76. Bkz. *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, s. 189. Ancak farklı iddialardan biri olarak tâğutun şeytan olarak nitelendirilmiş olduğu iddiasını da yukarıda belirtmiştik.

¹⁴² *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 3, s. 328.

vun yapıları varlıklar olduğu ve benzerleri ile günümüze değin geldiği gibi bundan sonra da aynı niteliklerden taşıyan, onunla ortaklık arz eden canlı/cansız her şey, ideoloji, her bir yönetici, uğur, şans gibi mücerret/somut şeyler için de atıf mercii olmaya devam edecektir.

Her kötü olanın ona izâfe edilebilmesi için onların her birinin inkâr, istiğna, hak karşıtlığı, haktan sapma/saptırma gibi ortak illet ve vasıfları taşıması veya böylesi niteliklerle bu anlayışa araç olması, tâğutun anlam ve misyonunu ifade eden bir konumda bulunması gerekir. Aksi halde fâil/meful, canlı/cansız kötü olan her şeyin ona izafe edilmesi uygun olmaz. Bu nedenle bir kötünün/kötülüğü işleyen, tâğut veya tâğutî kapsamda olabilmesi ve Kur'ân'daki *tağut* nitelemesinin onun için uygun düşebilmesi, yukarıdaki vasıfların/ahvâlin kısmen veya tamamen onda bulunması veya ibadet eden/edilen gibi illetin kendisinde mevcut olması gerekir.

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere tâğut; tüm azgınlığın, sapkınlığın, aşırılığın ve bâtil inanç ve davranışların her çeşidini sembolize eden bir kimliktir. O halde tâğut, her durumda tuğyânı yaşamada da/yaşatmada da sembol bir kişi veya güç olup kendisinin anlam ve misyonunu ifade eden her şeye şâmindir.

Bu, Kur'ân'da dinî ve ahlâkî alanlarda olabilecek aşırılıklar, sapkınlıklar; zulümler/tecâvüzler kapsamında çok önemli roller üstlenen bir kavram olduğu gibi hem bütün anlamlarıyla söz konusu kişiliği ifade eden bir mefhuma da sahiptir; hem de tâğut hakkında ifade edilenleri tamamen kapsayıcı ve bunları bir bütünlük içinde yansıtıcı olma özelliğine de hâizdir.

İnsan ya tâğuta ya da Allah'a kul olur; bunun üçüncü bir şıkkı yoktur. Hak'tan yana tercihle kul, Allah'a inanmış, kopmayan ve sağlam bir kulpa; imana, Kur'ân'a veya İslâm'a sarılmış olur. Ama bunun için her şeyden önce ve kesinlikle nefsi terbiye ederek ve kontrol altına alarak hakkın yanında yer almak suretiyle tâğuta karşı mücâdele ile istiğna, kibir, gurur gibi vasıflardan ve ahvalden uzak olmak gerekir.

Kur'ân'da tâğuta tapmaktan kaçınan ve imanla, ihlâsla Allah'a yönelenler hakkında bir müjde olduğu ve ebedî saadet içinde olacakları haberi verilmektedir. Zira başarı, müjde ve kurtuluş, sırf tâğutu inkârla reddedip vasıtasız olarak sadece Allah'a kulluğu benimseyerek O'na kulluk edenler içindir.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li-Elfâz'il-Kur'ân'il-Kerîm*, Kahire 1939.
- el-Âlûsî, Şihâbüddin Mahmûd b. Abdullah el-Hüseynî (ö. 1270), *Rûhu'l-Meâni fi Tefsîri'l-Kur'ân'il-Azîm*, Beyrut 1415.
- Ateş, Süleyman, *Kur'ân Ansiklopedisi*, Kuran Bilimleri Araştırma Vakfı Yay., İstanbul 1997.
- , *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat İstanbul 1995.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud el-Ferrâ eş-Şâfî (ö. 516), *Meâlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Riyad 1409.

- Beydâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî (ö. 685), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Beyrut 1418.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh (ö. 256/870) *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru Tavkî'n-Necât, Beyrut 1402.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, Ankara 1979.
- ed-Dürrerü's-Seniyye *fi'l-Fetâvâ Necdiyye*, (thk.: Abdurrahmân bin Muhammed bin Kâsım), ysz. 1417.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (ö.370/980), *Tezhibu'l-Lûğa*, (thk. Dr. Reşid Abdurrahmân el-Ubeydî), Kahire 1975.

- Halebî, Ahmet b. Yusuf (757/1356), *'Umdetu'l-Huffâz fi Tefsîri Eşrafî'l-Elfâz*, (thk.: Muhammed et-Tuncî), Beyrut 993.
- İsfahânî, er-Râgıb (ö. 502), *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut tsz.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd Şemsüddin (ö.751), *İ'lâmu'l-Muvekkîin an Rabbi'l-Âlemîn*, Beyrut 1411/1991.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail (ö. 774), *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, Beyrut 1419.
- İbn-i Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin b. Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1290.

- İbn Teymiyye, Takiyuddîn Ahmed (ö. 728) *Mecmûu'l-Fetâva*, ysz. 1416/1995.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali (ö.597), *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrût 1422.
- Kandemir, Mehmet Yaşar, Halit Zavalsız, Ümit Şimşek, *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, İFAV Yay., İstanbul 2013.
- Komisyon, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB. Yay., Ankara 2010.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, (çev. M. Emin Saraç, Bekir Karlığa, İ. Hakkı Şengüler), İstanbul 1971.
- Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed (ö.333/944), *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk.: Muhammed Boynukalın), İstanbul 2005.
- Mâverdî, Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (ö.1058), *en-Nuket ve'l-Uyûn* (Tefsîru'l-Mâverdî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- Momen, Moojan, "Tāghūt", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (Ed. J. L. Esposito), New York 1995.
- Mukâtil bin Süleymân, el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, el-Hey'etü'l-Mısıriyyeti'l-Âmme li'l-Kitab, Kahire 1414/1994.
- Mustansır Mîr, *Kur'âni Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, (çev. M. Çiftkaya), İnkılab Yay., İstanbul 1996.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim*, Muh.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâit- Turâsî'l-'Arabî, Beyrut tsz.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (ö. 710/1310), *Medâriku't-Tenzîl*, Beyrut 1419/1998.
- Nevevî, Muiyiddin Yahya b.Şeref (ö. 676), *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el Haccâc*, Beyrut 1392; *Riyâzû's-Sâlihîn* (trc.: Kıvâmüddin Burslan, Hasan Hüsnü Erdem), Ankara 1976.
- Okuyan, Mehmet, *Kur'ân-ı Kerîm Sözlüğü*, Düşün Yay., İstanbul 2015.
- Özsoy, Ömer, Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'ân*, Fecr Yay., Ankara 2014.
- Sa'dî, Abdurrahmân b. Nâsir (ö.1376/1954), *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fi Tefsîri'l-Kelâmi'l-Mennân*, Beyrut 2000.
- Suyûtî, Celâluddin (ö.911/1505), *ed-Durru'l-Mensûr*, Kâhire 1424/2003.
- İbn Süleyman et-Temîmî, Abdurrahmân b. Hasan b. Muhammed b. Abdulvehhâb (ö.1285), *Fethu'l-Mecîd Şerhu Kitâbi't-Tevhîd*, (thk.: Muhammed Hâmid el-Fakî), Matbaatu's-Sünne, Mısır 1377/1957.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö.310), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Kahire 1422.
- , *Câmiu'l-Beyân* (nşr. Sıdkı Cemil el-Attâr), Beyrut 1415/1995.
- Wensinck, E.J. ve J. P. Mesing, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebvî*, Leiden 1962.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, İstanbul 1992.
- Yurdanur, Metin, "Tağut", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, c. 39, ss. 372.
- , "Cibt", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul 1993, ss. 520.
- Zebîdî, Muhibbuddîn Ebu'l-Feyz es-Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî el-Vâsîti, *Tâcu'l-'Arûs*, Mısır 1888.